

NEPILNAMEČIŲ LIUDYTOJŲ PARODYMŲ BAUDŽIAMOSIOSE BYLOSE PSICHOLOGINIS VERTINIMAS

Dr. Ilona Čėsniėnė
Dr. Aistė Diržytė

Mykolo Romerio universiteto Socialinio darbo fakulteto Psichologijos katedra
Valakupių g. 5, LT-10101 Vilnius
Telefonas 274 06 09
Elektroninis paštas psk@mruni.lt

*Pateikta 2004 m. lapkričio 20 d.
Parengta spausdinti 2005 m. gegužės 25 d.*

Pagrindinės sąvokos: parodymai, nepilnamečiai liudytojai.

S a n t r a u k a

Naujajame Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse numatyti keli atvejai (BPK 186 str. 3 d. ir 280 str. 1 d.), kai į nepilnamečio liudytojo apklausą gali būti kviečiamas psichologas. Psichologo veiksmų baudžiamajame procese apklausiant nepilnametį liudytoją paskirtis – „padėti apklausti nepilnametį, atsižvelgiant į jo socialinę ir psichologinę brandą“. Moksliniai tyrimai rodo, jog išsiaiškinti faktus apklausiant nepilnamečius yra gana sudėtinga, nes nustatyta nemažai atvejų, kai net ir nuoširdžiai norintys bendradarbiauti liudytojai pateikia nepatikimus parodymus.

Lietuvoje nepilnamečių liudytojų parodymų vertinimo mokslinių tyrimų beveik nėra atlikta. Šio straipsnio tikslas – supažindinti su užsienio šalyse sukurtais ir baudžiamajame procese plačiai taikomais nepilnamečių liudytojų parodymų vertinimo kriterijais, prie kurių priskiriamas liudytojų parodymų loginis nuoseklumas – loginė struktūra, pasakojimo spontaniškumas, detalių gausa, konteksto įsiminimas, pokalbių, neįprastų ir neesminių detalių atgaminimas, nesuprastų įvykio elementų teisingas apibūdinimas, savo psichinės būsenos apibūdinimas, kaltinamojo psichinės būsenos apibūdinimas, prisiminimo spragų pripažinimas, nusikaltimui būdingų detalių pasakojimas. Straipsnyje aptariamas užsienio mokslininkų indėlis analizuojant nepilnamečių liudytojų parodymų vertinimą.

Į v a d a s

Naujajame Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse (toliau – BPK), patvirtintame 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. IX-994, yra kelios nepilnamečių padėties baudžiamajame procese reglamentavimo naujovės, atitinkančios Jungtinių Tautų Rezoliuciją Nr. 1997/30, kurioje teigiama, jog „liudytojams vaikams reikia paramos teisminiuose procesuose“. Galiojančio BPK IV dalies XIV skyriaus 2 skirsnyje „Apklausa ikiteisminio tyrimo metu“ numatyta, kokiais atvejais nepilnametį liudytoją arba nukentėjusįjį (jaunesnį kaip 18 m. amžiaus) apklausia ikiteisminio tyrimo teisėjas (BPK 186 str. 1 d.) ir kokiais atvejais į liudytojo apklausą gali būti kviečiamas psichologas (BPK 186 str. 3 d.). BPK V dalies XXI skyriuje „Įrodymų tyrimas“ taip pat numatoma, kad apklausiant jaunesnį kaip aštuoniolikos metų liudytoją gali būti šaukiamas psichologas, kuris padeda apklausti nepilnametį atsižvelgdamas į jo socialinę ir psichologinę brandą (BPK 280 str. 1 d.). Baudžiamajame procese psichologai taip pat gali būti kviečiami kaip ekspertai įstatymų nustatyta tvarka.

Psichologo veiksmų baudžiamajame procese apklausiant nepilnametį liudytoją paskirtis – padėti apklausti nepilnametį, atsižvelgiant į jo socialinę ir psichologinę brandą. Moksliniai tyrimai rodo,

jog išsiaiškinti faktus apklausiant nepilnamečius yra gana sunku, nes nustatyta nemažai atvejų, kai net ir nuoširdžiai norintys bendradarbiauti liudytojai pateikia nepatikimus parodymus, pavyzdžiui, jei atliekant nepilnamečio apklausą kelis kartus pakartojamas tas pats klausimas, jei vaikas nori patikti apklausiančiajam, jei jam pateikiami netiesiogiai kaltinantys klausimai ar kt. [4].

Lietuvoje nepilnamečių liudytojų parodymų vertinimo mokslinių tyrimų beveik nėra atlikta. Šio straipsnio tikslas – supažindinti su užsienio šalyse sukurtais ir baudžiamajame procese plačiai taikomais nepilnamečių liudytojų parodymų vertinimo kriterijais (parodymų loginis nuoseklumas (loginė struktūra), pasakojimo spontaniškumas, detalių gausa, konteksto įsiminimas, pokalbių, neįprastų ir neesminių detalių atgaminimas, nesuprastų įvykio elementų teisingas apibūdinimas, savo psichinės būsenos apibūdinimas, kaltinamojo psichinės būsenos apibūdinimas, prisiminimo spragų pripažinimas, nusikaltimui būdingų detalių pasakojimas), taip pat užsienio mokslininkų indėliu analizuojant nepilnamečių liudytojų parodymų vertinimą.

Parodymų vertinimo kriterijai

Vakarų šalyse psichologai dažnai kviečiami dalyvauti baudžiamajame procese ir pateikti nepilnamečių liudytojų parodymų psichologinį vertinimą [25, p. 57–70]. Ypač daug dėmesio sulaukia atvejai, kai įtariama seksualinė prievarta prieš vaikus. Šiuos faktus gana sudėtinga įrodyti, kadangi dažnai trūksta aiškių medicininių įrodymų, be to, neretai vienintelis ir pagrindinis informacijos apie prievartą šaltinis yra pats vaikas arba kiti vaikai – įvykio liudytojai [11, p. 253–277; 6, p. 223–235]. Kaip rodo Vakarų šalių patirtis (pvz., McMartin'o procesas JAV, Worms'o procesas Vokietijoje), šalia tikrų pasakojimų apie nusikaltimus, pažeidžiančius vaikų teises, atsirado ir išgalvotų pranešimų apie suaugusiųjų panaudotą seksualinę prievartą. Dėl šių priežasčių kilo didžiulis poreikis sukurti tokią apklausos procedūrą ir kriterijus, kuriuos taikant būtų galima įvertinti vaikų, įtariamų patyrus seksualinę prievartą, parodymų patikimumą.

Kalbant apie psichologinį liudytojo parodymų patikimumo vertinimą išskiriami į elgesį ir į turinį orientuoti vertinimo būdai [10]. Abiem atvejais bandoma nustatyti, ar egzistuoja tam tikri požymiai, būdingi meluojančiam liudytojui. Į elgesį orientuotas būdas apima kalbos požymių (kalbėjimo greičio, kalbos klaidų), neverbalinių elgesio požymių (mimikos, gestų) ir psichofiziologinių požymių (prakaitavimo, kraujo spaudimo) pokyčių analizę. Taikant į turinį orientuotą būdą daugiausia dėmesio skiriama parodymų turinio analizei. Šiuolaikiniam turinio analizei pagrįstam parodymų vertinimui pamatus padėjo vokiečių psichologas U. Undeutsch'as, teigęs, jog parodymai apie iš tikrųjų išgyventus įvykius kokybiškai skiriasi nuo išgalvotų parodymų [20, p. 26–181]. Šį kokybinį skirtumą padeda išvelgti vadinamieji realybės požymiai (angl. *reality criteria*)¹. Per pastaruosius dešimtmečius buvo aprašyta daug tokių požymių [3; 9; 20, p. 26–181]. Juos susistemino vokiečių mokslininkai M. Stelleris ir G. Köhnkenas (1989), sudarydami devyniolikos realybės požymių sąrašą (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Realybės požymiai, taikomi atliekant parodymų turinio analizę [17, p. 217–245; 25, p. 57–70]

Bendrieji požymiai	
<i>Loginis nuoseklumas (loginė struktūra)</i>	Pasakojimo teiginiai logiškai suderinami, susiję, pasakojime nėra akivaizdžių prieštaravimų.
<i>Netvarkingas spontaniškas pasakojimas</i>	Būdingas dėmesio perkėlimas – nukrypimai nuo vienos temos prie kitos.
<i>Detalių gausa</i>	Pasakojime gausu detalių – specifinių vietos, laiko, objektų ir įvykių apibūdinimų.
Ypatingasis (konkretusis) turinys	
<i>Vietos – laiko sąsajos: konteksto įsiminimas</i>	Tiksliai apibūdinama įvykio vieta ir laikas bei kaip tai susiję su liudytojo įpročiais ar kasdienine veikla.
<i>Sąveikos tarp įvykio dalyvių apibūdinimas</i>	Pateikiama informacija apie sąveiką tarp kaltinamojo ir liudytojo: veikėjo A veiksmai sukelia veikėjo B reakciją, kuri atitinkamai sukelia veikėjo A reakciją.
<i>Pokalbių atkūrimas</i>	Pokalbiai atkuriami originalia forma, pateikiami dialogai, iš kurių galima atskirti veikėjus.
<i>Netikėtų komplikacijų įvykio metu apibūdinimas</i>	Pasakojama apie tokias aplinkybes, kurios trukdė įvykti pagrindiniam veiksmui (kliūtis, iškilusius sunkumus)

¹ Literatūroje (Steller, Koehnken, 1989) galima aptikti ir kitokį realybės požymių pavadinimą – „turinio požymiai“ (angl. *content criteria*). Abi sąvokos – „realybės požymiai“ ir „turinio požymiai“ – šiame darbe vartojami kaip sinonimai.

Turinio ypatumai	
<i>Neįprastos detalės</i>	Pasakojime pateikiamos nepaprastos, neįprastos, bet kartu ir realistiškos bei su kontekstu susijusios detalės.
<i>Neesminės detalės</i>	Pasakojime pateikiamos su nagrinėjamo įvykio aplinkybėmis tiesiogiai nesusijusios detalės.
<i>Nesuprastų įvykio elementų teisingas apibūdinimas</i>	Teikdamas parodymus nepilnametis kalba apie detales, kurių pagal savo amžių negali suprasti.
<i>Netiesiogiai su įvykiu susijusių detalių atkūrimas</i>	Pasakojime apibūdinamos detalės, kurios nėra aprašančios nusikaltimą, bet susijusios su kaltinamuoju.
<i>Savo psichinės būsenos apibūdinimas</i>	Liudytojas apibūdina savo emocijas ir mintis įvykio metu bei kaip jis galvojo pabėgti iš situacijos.
<i>Nusikaltėlio psichinės būsenos apibūdinimas</i>	Liudytojas apibūdina, kokios, jo nuomone, buvo kaltinamojo mintys, emocijos, motyvai įvykio metu.
Motyvacinis turinys	
<i>Savo pasakojimo spontaniškas patikslinimas</i>	Teikiant parodymus spontaniškai koreguojama arba papildoma anksčiau pateikta informacija.
<i>Prisiminimo spragų pripažinimas</i>	Teikdamas parodymus liudytojas pripažįsta atminties spragas, nebijo pasakyti „aš neprisimenu“.
<i>Abejojimas savo pasakojimo teisingumu</i>	Teikdamas parodymus liudytojas išreiškia abejones kai kurių parodymų detalių tikslumu.
<i>Savęs kaltinimas</i>	Pasakojime liudytojas kaltina save dėl įvykių eigos, pamini savo neefektyvumą „įrodančias“ detales.
<i>Atleidimas kaltinamajam</i>	Liudytojo pasakojime matyti tendencijos užtarti kaltinamąjį ar pateisinti jo elgesį.
Nusikaltimui būdingi elementai	
<i>Nusikaltimui būdingų detalių pasakojimas</i>	Teikdamas parodymus liudytojas įvykius aprašo paminėdamas detales, kurias profesionalai gali įvertinti kaip būdingas tam tikro nusikaltimo sudėčiai.

Pabrėžtina tai, kad remiantis šiais realybės požymiais galima atlikti tik vieno parodymo turinio analizę, t. y. pakartotinėse apklausose atsirandantys požymiai nėra įtraukiami į sąrašą, nors į juos būtina atsižvelgti pateikiant bendrąsias išvadas apie liudytojo parodymų patikimumą [18, p. 12–59]. Realybės požymiais grįsta turinio analizė nėra „žodinis melo detektorius“, kadangi ja nesiekama įvertinti melo požymius. Atliekant turinio analizę svarbiausia nustatyti, ar konkretus požymis pasireiškia parodymuose ir kiek stipriai jis yra išreikštas. Kuo daugiau realybės požymių, tuo didesnė parodymų kokybė bei tikimybė, kad pasakojimas remiasi tikru asmeniniu patyrimu. Tačiau vieno ar kelių realybės požymių parodymuose nebuvimas nebūtinai reiškia, kad parodymai yra išgalvoti [22, p. 175–194].

Kaip matėme 1 lentelėje, realybės požymiai suskirstyti į penkias pagrindines grupes. Pirmąją grupę sudaro „Bendrieji požymiai“, kurie skirti analizuoti liudytojų parodymus kaip visumą. Paprastai šių požymių ieškoma pradinėje parodymų turinio analizės stadijoje ir nėra atsižvelgiama į atskiras parodymų detales. Šiuo atveju svarbiausia – parodymų logiškumas, detalių, kurios viena kitai neprieštarauja, gausa, bei spontaniškas, ne chronologinis pasakojimas. Pastaruoju atveju remiamasi prielaida, kad išgalvoti parodymai pasakojami nuosekliau, remiantis chronologine įvykių seka, juose daugiau struktūros. Žinoma, nestruktūruotas pasakojimas bus vertinamas kaip realybės požymis tik tuomet, jei jis atitiks loginio nuoseklumo reikalavimą, t. y. jei parodymuose bus galima išvelgti logišką įvykių eigą.

Kitoms dviem realybės požymių grupėms („Konkretusis turinys“ ir „Turinio ypatumai“) priskiriami tokie požymiai, kurie apibūdina atskiras parodymų sudedamąsias dalis. Šiems požymiams lemiamos reikšmės turi pasakojimo konkretumas ir vaizdingumas arba aiškumas. Jei liudytojas iliustruoja savo pasakojimą konkrečiais (asmens, sąveikos, aplinkos) apibūdinimais, tai padidina parodymų kokybę. Pavyzdžiui, požymis „Nesuprastų įvykio elementų teisingas apibūdinimas“ parodymuose bus išreikštas tuomet, jei nepilnametis liudytojas teisingai nupasakos įvykio eigą, nors interpretuos ją savaip. Tai galėtų būti mažų vaikų detalus pasakojimas apie matytą suaugusiojo patiriamą orgazmo būseną ar ejakuliaciją [18, p. 12–39].

Požymio „Nesuprastų įvykio elementų teisingas apibūdinimas“ pasireiškimo parodymuose pavyzdys. Šiuo atveju daroma prielaida, kad nepilnametis liudytojas apie įvykį gali papasakoti ir nesuprasdamas jo prasmės. Kadangi sukurti tokį dalyką reikia intelektualinių pastangų, paprastai šis kriterijus nepasireiškia išgalvotuose parodymuose, t. y. liudytojas sąmoningai negali gerai suvaidinti naivumo, kurio jis neturi. Tokie pasakojimai dažni vaikų parodymuose apie nesuprastus seksualinio pobūdžio dalykus, jie pasižymi gyvumu ir vaizdingumu.

Atvejo aprašymas [8]. Šešerių metų liudytoja, papasakodama apie oralinį kontaktą su seneliu, teigė, kad bendro maudimosi metu ji turėjo vyrišką organą – „tą, kuris augo pas senelį“ – „švelniai glostyti“, nes jis buvo „sergantis“. Po to ji turėdavo „duoti jam bučkį“, o tai jai buvo labai nemalonu. Ji ypač buvo nusivylusi tuo, kad ištrykštantis „limonadas“ niekada neturėjo tokio skonio kaip jos čiulpiamieji saldainiai, nors jai visą laiką tai buvo žadama. Be to, „limonadas“ buvo „neskanus“.

Jei tokiu būdu apie įtariamojo elgesį ir ejakuliaciją pasakotų šešiolikmetė liudytoja, tai negalėtų būti vertinama kaip realybės požymio pasireiškimas, kadangi pasakojimas neatitiktų liudytojos žinių ir kalbos lygio bei keltų „netikro“ naivumo įspūdį.

Ketvirtoji realybės požymių grupė susijusi su liudytojo motyvacija. Šiuo atveju kalbama apie tokius požymius, kuriuos galima parodymuose atpažinti net tiesiogiai nesiaiškinant liudytojo motyvų. Skirtingai nuo antrosios ir trečiosios grupės požymių, kuriuose dominuoja kognityvinių liudytojo sugebėjimų pasireiškimas, svarbiausia yra tai, kaip liudytojas pateikia parodymus, ar mini tokias detales, kurios yra jam nepalankios. Pavyzdžiui, meluojantys žmonės mano, kad papildymai pasakojimo metu, atsiminimo spragų pripažinimas, abejojimas savo parodymais gali sumažinti jų pasakojimo patikimumą aplinkinių akyse, todėl jie pasistengs jų vengti. Be to, liudytojai, kurie išgalvoja savo parodymus, nelinkę sutikti, kad nusikaltimas įvyko iš dalies ir dėl jų kaltės [21].

Požymio „Savęs kaltinimas“ pasireiškimo parodymuose pavyzdys. Šis požymis pasireiškia tuomet, kai nepilnametis liudytojas, pasakodamas apie nusikaltimą, praneša tokias detales, kurios gali pakenkti jo prestižui ar turėti žalos, t. y. jei liudytojas kalba apie savo klaidas, apie rodytą iniciatyvą įvykio metu, pritarimą kaltinamojo veiksams ar apie savo teigiamas reakcijas, patirtas tų veiksmų metu.

Atvejo aprašymas [8]. Jaunesniojo mokyklinio amžiaus liudytoja, kuriai patėvis padarė sunkų kūno sužalojimą, teigė, kad „ji pati kalta“, nes „nesitvarkė“ ir jo „neklausė“. Ji taip pat teigė, kad jei ji „būtų buvusi gera“, jis „niekada jos nebūtų sumušęs“, nors ir buvo girtas.

Penktoji požymių grupė akcentuoja tokius parodymų elementus, kurie būdingi konkrečiai nusikaltimų rūšiai. Šiuo atveju psichologai ekspertai remiasi kriminologijos žiniomis apie nagrinėjamo nusikaltimo tipišką eigą. Pavyzdžiui, ilgalaikio incesto šeimoje atveju paprastai būna mažiau smurto elementų ir silpnėsnis aukos pasipriešinimas nei tuomet, kai atvejis yra vienietinis ir užpuolikas yra nepažįstamas [23, p. 3–31].

Parodymų vertinimo tyrimai ir jų tendencijos

Realybės požymiais grįstos parodymų turinio analizės metodo validumas (t. y. pagrindimas, kad šis metodas padeda atskirti realiu patyrimu paremtus parodymus nuo išgalvotų) buvo tiriamas daugelio autorių [2, p. 65–83; 14, p. 237–259; 24, p. 261–283; 26, p. 343–352]. Nustatyta, kad taikant šį metodą vidutiniškai 73 proc. atvejų parodymų vertinimai buvo teisingi: teisingus ir išgalvotus parodymus galima atskirti didesniu nei atsitiktinumas lygmeniu [25, p. 57–70]. Šis būdas buvo vertinamas ir laboratorinėmis sąlygomis, ir atliekant „lauko“ tyrimus. Pirmuoju atveju tiriamųjų buvo prašoma papasakoti tiesą apie įvykį arba sumeluoti. Po to jų pasakojimus analizuodavo specialiai parengti vertintojai. Šių tyrimų pranašumas tas, kad galima kontroliuoti situaciją bei tiksliai žinoti, kuris tiriamasis meluoja, o kuris sako tiesą. Tačiau juose trūksta emocinio krūvio, todėl laboratoriniai tyrimai susiduria su ekologinio validumo problema. Antra vertus, kai analizuojami realūs atvejai, turintys didelį emocinį krūvį, neįmanoma žinoti visų įvykio aplinkybių ir detalių, o tai apsunkina patikimą pasakojimo įvertinimą remiantis realybės požymiais. Be to, pažymėtina, kad tyrimų duomenys išsiskiria kalbant apie atskirų požymių svarbą [22, p. 175–194]. Tai gali būti paaiškinama tuo, kad pasakojimo turinys labai priklauso nuo patirto įvykio, todėl kiekvieno požymio svarba kinta priklausomai nuo to, kas įvyko.

Šiuo metu, atliekant liudytojų parodymų patikimumo vertinimo tyrimus, pastebimos kelios naujos kryptys. Pirma, atliekamos lyginamosios studijos pagal amžiaus grupes, t. y. lyginami vaikų ir suaugusiųjų parodymai taikant realybės požymių metodą. Šis metodas iš pradžių buvo taikomas tik vaikų parodymams vertinti, tačiau vėliau pastebėta, kad jis gali būti sėkmingas vertinant ir suaugusiųjų parodymų patikimumą [2, p. 65–83; 26, p. 343–352]. Antra, atliekami tokie tyrimai, kuriais siekiama nustatyti, ar realybės požymiais paremta turinio analizė gali atskirti realius ir išgalvotus pasakojimus esant skirtingoms sąlygoms (realiai dalyvaujant, stebint, kuriant), kadangi realiame gyvenime neteisingiems kaltinimams dėl seksualinės prievartos dažnai pasinaudojama visuomenės informavimo priemonių teikiama informacija. Pastebėta, kad esama skirtumų ne tik tarp sukurtų ir realiu patyrimu paremtų pasakojimų, bet ir tarp pasakojimų, kurie remiasi realiu patyrimu (pvz., dalyvavimu fotosesijoje), ir tokių, kurie remiasi to paties įvykio stebėjimu televizoriaus ekrane [2, p. 65–83]. Trečioji tyrimų kryptis skirta išsiaiškinti, ar individai, gerai susipažinę su realybės požymių metodu, meluoja

sėkmingiau nei kiti. Nustatyta, kad susipažinusių su šiuo metodu melagių pasakojimai pagal surinktus realybės požymius yra panašūs į tiesą pasakojančių tiriamųjų pasakojimus ir reikšmingai skiriasi nuo neinformuotų melagių pasakojimų [25, p. 57–70]. Ketvirtoji tyrimų kryptis domisi realybės požymius taikančių ekspertų vertinimų sutapimo laipsniu. Nors adekvatus vertinimų sutapimas yra pagrindinė sąlyga bendram metodo validumui pagrįsti, tokių studijų buvo atlikta palyginti mažai [7, p. 273–286].

Parodymų vertinimo procedūra

Psichologo dalyvavimas, apklausiant nepilnamečių liudytoją, baudžiamajame procese gali padaryti įtaką teisėjo sprendimui, o šis – vienaip ar kitaip lemti tolesnį kaltinamojo gyvenimą, todėl tikslus ir išsamus duodamų parodymų vertinimas yra labai reikšmingas. Turinio kriterijais paremtos parodymų analizės nepakanka bendram nepilnamečio liudytojo pasakojimo patikimumo vertinimui. Šis procesas sudarytas iš trijų svarbių etapų: struktūruoto interviu, parodymų turinio analizės ir validumo patikrinimo [15, p. 265–291].

Pusiau struktūruotos apklausos metu iš nepilnamečio liudytojo siekiama gauti kuo daugiau informacijos apie nagrinėjamą įvykį bei nepilnamečio dalyvavimo jame ypatumus. Ši apklausa daugiausia sudaryta iš atvirų klausimų ir turi būti grindžiama bendraisiais psichologiniais bendravimo principais (pvz., aktyviu klausymu, pagarba). Tačiau ši apklausa nėra terapinė sesija, t. y. ja nesiekama padėti liudytojui įveikti jo emocines problemas. Tai taip pat nėra ir apklausa (kvota), kadangi apklausėjas nesistengia daryti spaudimo siekdamas gauti informaciją. Paprastai tokios apklausos metu daromas garso įrašas, nors, jei yra galimybė, pirmenybė teikiama vaizdo įrašui, kadangi tada galima lengviau nustatyti apklausėjo šališkumą. Šis įrašas visada yra transkribuojamas, o transkripcijos yra naudojamos parodymų turinio analizei atlikti. Rekomenduojama, kad turinio analizė būtų atliekama remiantis transkripcijomis, o ne vaizdo įrašu, kadangi vertinamojo neverbalinis elgesys gali turėti įtakos vertintojams [15, p. 265–291; 13]. Tačiau pastebėta, kad liudytojo parodymuose apie realų įvykį dėl įvairiausių priežasčių gali nebūti daugelio realybės požymių, o išgalvotuose parodymuose kai kurie požymiai (pvz., „loginis nuoseklumas“) kartais gali pasireikšti [23, p. 3–31]. Todėl, kaip jau minėjome anksčiau, turinio analizės nepakanka, norint pateikti galutinę išvadą apie liudytojo pateiktų parodymų pagrįstumą.

Parodymų pagrįstumo patikrinimas atliekamas remiantis specialiu katalogu, sukurtu tam, kad būtų galima standartizuoti galutinę liudytojo parodymų psichologinio vertinimo procedūrą [23, p. 3–31]. Parodymų pagrįstumo „katalogą“ (angl. *validity checklist*) sudaro keturios pagrindinės klausimų grupės, į kurias ekspertas atsižvelgia pateikdamas galutinę išvadą (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Parodymų pagrįstumo „katalogas“ [23, p. 3–31]

Psichologinės charakteristikos	
<i>Kalbos ir žinių neatitikimas</i>	Ar liudytojo kalba atitinka tokio amžiaus nepilnamečio žinias ir gebėjimus?
<i>Emocijų neatitikimas</i>	Ar apklausos metu liudytojo rodomos emocijos neprieštarauja įvykio metu patirtoms emocijoms?
<i>Polinkis įtaigai</i>	Ar liudytojas turi polinkį būti įtaigus?
Apklausos charakteristikos	
<i>Įtaigus, atsakymus menantis arba priverstinis klausinėjimas</i>	Ar apklausos metu apklausėjas pateikė atsakymą menančių klausimų? Ar apklausėjas nedarė spaudimo liudytojui?
<i>Bendras apklausos netinkamumas</i>	Ar apklausa neprieštaravo bendriesiems psichologiniams principams?
Liudytojo motyvacija	
<i>Abejotini motyvai, paskatinę pasakoti</i>	Ar liudytojas turėjo abejotinių motyvų duoti parodymus?
<i>Pirminio parodymų atskleidimo arba pasakojimo kontekstas</i>	Ar parodymai buvo duodami savanoriškai, ar kam nors paskatinus?
<i>Skatinimas pasakoti neteisusiai</i>	Ar yra požymių, kad kiti asmenys vertė, mokė, skatino liudytoją pasakoti netiesą?
Bendrieji nusikaltimo tyrimo klausimai	
<i>Prieštaravimas gamtos dėsniams (angl. laws of nature)</i>	Ar aprašomas įvykis yra realistiškas?
<i>Prieštaravimas kitiems parodymams</i>	Ar parodymų elementai atitinka ir neprieštarauja kitų liudytojų parodymams?
<i>Prieštaravimas kitiems įrodymams</i>	Ar pagrindiniai parodymų elementai neprieštarauja patikimiems fiziniams (ar kitokiems) įrodymams?

Pažymėtina, kad parodymų pagrįstumo „katalogo“ ir realybės požymių metodo ryšys mažai tyrinėtas [23, p. 3–31]. Nagrinėjant realius atvejus, parodymų pagrįstumo katalogas padeda ekspertui nustatyti galimų pašalinių veiksnių poveikį liudytojo parodymams ir pateikti detalesnį liudytojo parodymų patikimumo vertinimą [5, p. 153–174; 9, p. 233–244].

Apibendrinant galima teigti, kad vaikų liudytojų parodymų vertinimo procedūra yra sudėtingas, išsamios psichologinės analizės reikalaujantis procesas [1], todėl ši procedūra daugelio Vakarų šalių baudžiamajame procese (pvz., Vokietijoje, Švedijoje, Norvegijoje) labai dažnai patikima psichologams. Lietuvoje psichologinis parodymų vertinimas nėra dažnas reiškinys, kyla taikomų metodų patikimumo ir validumo problemų, todėl reikėtų įvertinti, kiek naudingas yra realybės požymių metodas vertinant mūsų šalies liudytojų parodymų patikimumą.

Išvados

1. Siekdami padėti baudžiamajame procese išvengti nepilnamečių liudytojų nepatikimų parodymų, Vakarų šalių psichologai sukūrė liudytojų apklausos procedūrą ir parodymų turinio analizės kriterijus (realybės požymius), iš kurių galima nustatyti parodymų patikimumą.

2. Nepilnamečių liudytojų parodymų vertinimo procedūrą sudaro trys etapai: *struktūruota apklausa*, kurios metu turi būti atliekamas vaizdo įrašas, kuris vėliau transkribuojamas; *parodymų turinio analizė*, kuri atliekama remiantis realybės požymiais, ir parodymų *pagrįstumo patikrinimas*, atliekamas remiantis parodymų pagrįstumo „katalogu“, kuris padeda ekspertui nustatyti galimų pašalinių veiksnių poveikį liudytojo parodymams ir pateikti detalesnį liudytojo parodymų patikimumo vertinimą.

3. Nepilnamečių liudytojų parodymų vertinimo tyrimuose pastebimos naujos kryptys: lyginamosiose studijose *pagal amžiaus grupes* lyginami vaikų ir suaugusiųjų parodymai taikant realybės požymių metodą; studijomis *pagal skirtingas sąlygas* siekiama nustatyti, ar realybės požymiais paremta turinio analizė gali atskirti realius ir išgalvotus pasakojimus esant skirtingoms sąlygoms; taip pat domimasi realybės požymius taikančių ekspertų *vertinimų sutapimo laipsniu*.

4. Nepilnamečių liudytojų parodymų vertinimo procedūra yra sudėtingas, nuodugnios psichologinės analizės reikalaujantis procesas. Jo priežiūra daugelio Vakarų šalių baudžiamajame procese vis dažniau patikima psichologams.

LITERATŪRA

1. **Ainsworth P. B.** Psychology, law and eyewitness testimony. – Chichester: John Wiley & Sons, 1998.
2. **Akehurst L., Köhnken G., Höfer E.** Content credibility of accounts derived from live and video presentations // *Legal and Criminological Psychology*. 2001, vol. 6.
3. **Arntzen F.** Psychologie der Zeugenaussage: Systematik der Glaubwürdigkeitsmerkmale. – München: Beck, 1993.
4. **Ceci S. J., Bruck M.** Jeopardy in the courtroom: A scientific analysis of children's testimony. – Washington, DC: American Psychological Association, 1995.
5. **Davies G. M.** Is it possible to discriminate true from false memories? // *Recovered memories: seeking the middle ground* / G. M. Davies, T. Dalgleish. – Chichester, England: John Wiley & Sons, 2001.
6. **Geddie L., Fradin S., Beer J.** Child characteristics which impact accuracy of recall and suggestibility in preschoolers: Is age the best predictor? // *Child abuse and neglect*. 2000, vol. 24.
7. **Gödert H. W., Rill H. G., Vossel G.** Aussagepsychologische Glaubhaftigkeitsbegutachtung: Urteiler-Übereinstimmung bei der Anwendung der Kriterienorientierten Inhaltsanalyse // *Monatschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform*. 2003, Heft 86.
8. **Greuel L., Offe S., Fabian A., Wetzels P., Fabian T., Offe H., Stadler M.** Glaubhaftigkeit der Zeugenaussage. – Weinheim: Psychologie Verlags Union, 1998.
9. **Köhnken G.** A German perspective on children's testimony // *Children's testimony: a handbook of psychological research and forensic practice* / H. L. Westcott, G. M. Davies, R. H. C. Bull (Eds.). – Chichester, England: John Wiley & Sons, 2002.
10. **Köhnken G.** Glaubwürdigkeit: Untersuchungen zu einem psychologischen Konstrukt. – München: Psychologie-Verl.-Union, 1990.
11. **Lamb M. E., Sternberg K. J., Hershkowitz I., Esplin P. W.** Forensic interviews of children // *Handbook of the psychology of interviewing* / A. Memon, R. Bull (Eds.). – Chichester, UK: John Wiley & Sons, 1999.
12. **Lietuvos Respublikos** baudžiamojo proceso kodeksas (patvirtintas 2002 m. kovo 14 d.) // <http://www.lrs.lt>
13. **Milne R., Bull R.** Investigative interviewing: Psychology and practice. – Chichester, England: Wiley, 1999.

14. **Parker A. D., Brown J.** Detection of deception: Statement validity analysis as a means of determining truthfulness or falsity of rape allegations // *Legal and Criminological Psychology*. 2000, vol. 5.
15. **Raskin D. C., Esplin P. W.** Statement validity assessment: Interview procedures and content analysis of children's statements of sexual abuse // *Behavioral Assessment*. 1991, vol. 13.
16. **Rezoliucija Nr. 1997/30.** Jungtinės Tautos. Ekonominė ir Socialinė Taryba // neoficialus vertimas į lietuvių kalbą: <http://www.lrs.lt>
17. **Steller M., Köhnken G.** Criteria-based content analysis // *Psychological methods in criminal investigation and evidence* / D. C. Raskin (Ed.). – New York: Springer-Verlag, 1989.
18. **Steller M., Volbert R.** Glaubwürdigkeitsbegutachtung // *Psychologie im Strafverfahren* / M. Steller, R. Volbert (Hrsg.). Bern u.a.: Huber. 1997.
19. **Trankell A.** Der Realitätsgehalt von Zeugenaussagen. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1971.
20. **Undeutsch U.** Beurteilung der Glaubhaftigkeit von Zeugenaussagen // *Handbuch der Psychologie*, Bd. 11, Forensische Psychologie / U. Undeutsch (Hrsg.). – Göttingen: Hoegrefe, 1967.
21. **Vrij A.** Detecting lies and deceit: The psychology of lying and the implication for professional practice. – Chichester, 2000.
22. **Vrij A.** Deception in children: A literature review and implications for children's testimony // *Children's testimony: A handbook of psychological research and forensic practice* / H. L. Westcott, G. M. Davies, R. H. C. Bull (Eds.). – Chichester, England: John Wiley & Sons, 2002.
23. **Vrij A., Akehurst L.** Communication and credibility: statement validity assessment // *Psychology and law: Truthfulness, accuracy and credibility* / A. Memon, A. Vrij, R. Bull (Eds.). – Maidenhead: McGraw-Hill, 1998.
24. **Vrij A., Akehurst L., Soukara S., Bull R.** Will the truth come out? The effect of deception, age, status, coaching, and social skills on CBCA scores // *Law and Human Behavior*. 2002, vol. 26.
25. **Vrij A., Kneller W., Mann S.** The effect of informing liars about criteria-based content analysis on their ability to deceive CBCA-raters // *Legal and criminological psychology*. 2000, vol. 5.
26. **Zaparniuk J., Yuille J., Taylor S.** Assessing the credibility of true and false statements // *International Journal of Law and Psychiatry*. 1995, vol. 18.

Psychological Evaluation of Children's Eyewitness Testimonies in Criminal Law

Dr. Iona Čėsniėnė

Dr. Aistė Diržytė

Mykolas Romeris University

Keywords: testimonies, children.

SUMMARY

The article deals with the theoretical and practical problems of the psychological evaluation of children's eyewitness testimonies. The conclusion concerning validity of testimonies may have an impact on judgment, while the judgment may influence person's life, therefore it is very important to evaluate thoroughly the statements of witnesses. The purpose of this study is to focus attention on procedure of evaluation of children's statements, to examine the content analysis (reality) criteria and the validity checklist, which are extremely important in the process of evaluation of eyewitness testimonies.

Testimony of children causes a lot of problems both in investigative and trial periods. One of them is ability to prevent psychological trauma of encountering the accused person that abused the child and may have an opportunity to do it in the future. Another problem is that traumatizing event can impair the child's ability to remember and affect his willingness to tell the truth. In addition to that, negative attitude of lawyers towards child witnesses may cause difficulties also.

There is a substantial debate about what researchers can say when testifying in court. In the area of children's testimonial competence, there is no caveat more important than informing the court about the various reliability risks inherent in research, pointing out the qualifications that may limit the application of findings to a particular case. Recent research demonstrates that forensic interviewers can be trained to conduct 'better interviews', in which fewer suggestive questions are asked and in which greater proportions of the information are elicited using open-ended prompts.

The article also deals with assessing the latest literature on psychological evaluation of statements, including the newest findings on experts' decision-making process and influence of various dependent variables on evaluation validity.